

Oryginalna praca badawcza

ВОЛОДИМИР КОМАР

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

ORCID: 0000-0002-5475-5084

ПРОМЕТЕЇВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТАДЕУША ГОЛУВКА В 1916-1931 РР.*

Ключові слова: Тадеуш Голувко, Юзеф Пілсудський, прометеїзм, концепція прометеїзму, прометеївський рух, Клуб „Прометей”

Key words: Tadeusz Hołowko, Józef Piłsudski, Prometheism, concept of Prometheism, Promethean movement, Club „Prometheus”

Дослідження міжнародного прометеївського руху, який розгорнув свою діяльність під керівництвом Польщі у міжвоєнний період, підсумував Сергіуш Мікуліч¹, який жив і творив у Польській Народній Республіці. Для С. Мікуліча прометеїзм – це насамперед справи європейської політики, з якими були пов’язані інтереси таких держав, як Радянський Союз, Німеччина, Чехословаччина, Румунія, Франція, Англія, Італія, Туреччина. Він розглядав прометеїзм як світоглядну систему частини польської еліти, що у міжвоєнний період трансформувалася у конкретні політичні рішення: федералістські плани, комплекс проблем східної політики II Речі Посполитої, ставлення до національних меншин у державі. Ці погляди, на його думку, були притаманні, у першу чергу, Юзефу Пілсудському та його соратникам, які, перебуваючи на різних державних посадах, мали вплив на ситуацію в державі. Суть прометеїзму, на його переконання, полягала не лише

* Publikacja powstała w ramach programu stypendialnego Centrum Dialogu im. Juliusza Mirowskiego.

¹ S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971, ss. 314.

у підтримці сепаратизму в СРСР і створенні незалежних національних республік, а й у зміні устрою в цих республіках на засадах демократизму й лібералізму. Тадеуша Голувко, на його думку, був одним із найвидатніших представників прометеївського руху, який під керівництвом Польщі об'єднав емігрантів з колишньої Росії: українців-петлюрівців, грузин, азербайджанців, кримських і волзьких татар, горців Північного Кавказу, кубанських і донських козаків тощо².

Політичній діяльності Т. Голувка, як найвизначнішого представника міжнародного прометеївського руху, присвятив спеціальну монографію Іво Вершлер, який назвав його „репрезентантом прометеїзму, що перебував на службі східної політики Юзефа Пілсудського”³. Іво Вершлер вважав, що з підписанням Ризького мирного договору 1921 р. концепція федералізму втратила своє значення, але не зникла, а трансформувалася в прометеїзм, що став її продовженням⁴. Суть прометеїзму, на його думку, полягала в ослабленні Росії й віддаленні її від польських кордонів максимально на схід. І. Вершлер погоджувався з думкою Ю. Левандовського, що „...в конкретних історичних умовах прометеїзм став намаганням вирішити не вигідне геополітичне становище Польщі, що перебувала між Німеччиною та СРСР” і вважав перебільшенням твердження про агресивний характер прометеїзму, як це стверджував Сергіуш Мікуліч⁵.

Т. Голувко проявив себе прихильником Ю. Пілсудського та ідей федералізму, які пропагувала Польська партія соціалістична (ППС) ще в роки Першої світової війни. У той час рупором пропаганди ідей Ю. Пілсудського стала газета „Widnokrąg” („Обрій”). У 1916 р. її головним редактором став Т. Голувко – товариш по партії і його ідейний соратник⁶. Він не лише спостерігав за процесами національного відродження поляків, а й сприяв їх формуванню засобами друкованого слова. Т. Голувко надавав великого значення резолюції, яка була ухвалена у Варшаві на народному вічі 3 вересня 1916 р. Тут волею народу проголошувалося створення польського уряду й армії для боротьби з Росією і здобуття незалежності Польщі⁷. У цьому Т. Голувко вбачав спадкоємність польських традицій, формування яких було започатковано під час листопадового повстання 1830-1831 рр. Йому вбачалися „милі серцю обриси переможної Польщі у триумфальному поході на Київ і Петербург”. Звідси виростало захоплення Польськими

² Там же, с. 7.

³ I. Werschler, *Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołowko życie i działalność*, Warszawa 1984, с. 213.

⁴ Там же, с. 214.

⁵ Там же; J. Lewandowski, „Prometeizm” – koncepcja polityki wschodniej piłsudczyzny (Część I), „Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej (seria historyczna)” 1958, № 2, с. 11.

⁶ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Oddział II Sztabu Głównego (Od. II Sz. Gł.), sygn. I.303.4.5477, k. 224 (Deklaracja w sprawie ideologii i taktyki organizacyjnej „Prometeusza” 11.VII.1936 r.).

⁷ T. Hołowko, *Co dały wiece w Filharmonii?*, „Widnokrąg” 1916, № 13, с. 1.

легіонами, які були створені під керівництвом Ю. Пілсудського й мали стати фундаментом армії незалежної Польщі. Т. Голувко на сторінках газети пророкував усім, хто „не пізнав щастя боротьби проти Росії”, що настає слухна хвилина, коли „польська армія впише нові сторінки у вінок слави польської зброї”⁸.

Прагнення незалежності Польщі знайшло своє втілення в ухвалі польського народу, що була проголошена 22 жовтня 1916 р. у Варшавській філармонії й адресувалася центральним державам. Т. Голувко вважав це величезною духовною революцією, яку пережив польський народ за два роки війни. Ще в 1914 р. думка про незалежну польську державу виглядала примарною. Однак, на завершальному етапі війни вона вже набрала реальних обрисів і не викликала в більшості поляків жодних сумнівів. Разом з тим зміцнювалися переконання, що головним ворогом поляків залишається Росія, у зв'язку з чим антиросійські настрої в польському суспільстві досягли свого апогею. Зі сторінок газет звучало, що в момент проголошення польської держави Росія не лише втратить 12 млн. своїх підданих, але й отримає кілька мільйонну армію своїх запеклих ворогів⁹. Другим позитивним результатом війни Т. Голувко вважав звільнення з-під ярма російського абсолютизму поневолених народів на окраїнах Росії.

Відродження незалежної Польщі 11 листопада 1918 р. і прихід до влади Ю. Пілсудського позначилося спробами реалізації федераційної концепції у східній політиці держави. Однак, Ризький договір 1921 р., що підкреслив завершення польсько-більшовицької війни, означав поразку федераційних планів Ю. Пілсудського, бо не вдалося побудувати федерацію Польщі з Україною, Литвою і Білорусією.

Після провалу федераційних планів Ю. Пілсудського у правлячому таборі Польщі активно відбувався пошук нових концепцій східної політики держави. Це завдання було доручено політичній групі газети „Przymierze”¹⁰. Вона регулярно виходила у друкарні газети „Kurier Poranny”, яка належала пілсудчикам, що свідчило про політичну заангажованість редакції цього видання. Статті надруковані в цій газеті були підпорядковані ідеї політичного зближення відроджених або так званих „малих народів”: фінів, естонців, литовців, білорусів, українців, кримських татар, кубанських козаків, грузин, азербайджанців, горців Північного Кавказу¹¹. Так вже в середині 1920 р. було окреслено коло потенційних союзників Польщі, в оперті на еміграцію яких вона намагалася впливати на політику в Східній Європі.

Редакція „Przymierze” в унісон зі своїм ідейним лідером Ю. Пілсудським наголошувала, що з приходом більшовиків Російська імперія не перестала існувати,

⁸ Тен же, *Nieśmiertelny czar*, „Widnokrąg” 1916, № 14, с. 1-4.

⁹ Тен же, *W przededniu powstania państwa polskiego*, „Widnokrąg” 1916, № 16, р. 3; тен же, *Zadania i prawa demokracji polskiej*, „Widnokrąg” 1916, № 17, с. 4.

¹⁰ „Przymierze” („Пшимеже”) – „Союз” – переклад з польської наш – В.К.

¹¹ W. Wakar, *Przymierze*, „Przymierze”, P. 1, № 1 (15 sierpnia 1920), с. 1.

а трансформувалася в радянську імперію, в якій неросійські народи зазнали національного й соціального гніту. І, що в Росії під прикриттям соціалістичної ідеології відбувається спроба відновлення передвоєнної імперії, яка загрожує втратою незалежності не лише Польщі, а й Литви, Латвії, Фінляндії, Чехословаччині та Югославії¹². Вже в 1920 р. було проголошено ідею створення спільного фронту народів, які виступили проти російського імперіалізму і за створення незалежних держав. Всі народи, що об'єдналися під гаслами національного визволення, вважалися рівноправними. Польща, як ініціаторка, займала в цьому об'єднанні становище „першої серед рівних”¹³.

У січні 1921 р. у Варшаві редакторами часопису „Przymierze” було офіційно проголошено утворення політичної організації „Союз зближення відроджених народів” (СЗВН)¹⁴, який у 1921-1923 рр. об'єднав представників еміграції народів колишньої царської Росії. Це була перша прометеївська організація, яка ставила за мету консолідацію зусиль антирадянської еміграції неросійських народів колишньої імперії Романових.

Ідейним натхненником СЗВН став Влодзімеж Вакар – колишній діяч соціал-демократії Королівства Польського і Литви, який на переломі 1918-1919 рр. активно співпрацював з першими урядами відродженої Польщі. Його першим заступником став Т. Голувко, який будучи одним із найближчих соратників Начальника держави Ю. Пілсудського, ймовірно, виконував роль з'єднувальної ланки з цією організацією. Т. Голувко підтримував особисті контакти з емігрантами з Росії, зокрема з поволзькими татарами й козаками¹⁵. Він вважав, що поляки, як народ, що витерпів десятиліття політичної неволі, повинні стати на захист інших народів і пропагувати ідеї свободи й незалежності¹⁶. Редакція газети „Przymierze” і СЗВН стали першими прометеївськими організаціями, фактичним керівником яких став Т. Голувко, що діяв за дорученням Ю. Пілсудського¹⁷.

Польсько-радянський прелімінарний договір у Ризі, який був укладений без участі представників Української Народної Республіки (УНР), Т. Голувко оцінював однозначно негативно: „Назвемо речі своїми іменами: ми зрадили Петлюру в Ризі зі страху не перед більшовиками, а перед Врангелем [...] Польща, що опинилася між Німеччиною і Великою Росією, або знову втратить незалежність,

¹² Тен же, *Ratowanie państwa*, „Przymierze”, P. 1, № 3 (29 sierpnia 1920), с. 2.

¹³ САВ, Од. II Sz. Гł., sygn. I.303.4.5782, k. 617 (Ustne sprawozdanie mjra Dąbrowskiego z dn. 9 marca 1934 r.).

¹⁴ Związek Zbliżenia Narodów Odrodzonych (ZZNO).

¹⁵ САВ, Од. II Sz. Гł., sygn. I.303.4.5561, k. 31 (Stosunki Polsko-Prometeuszowskie. Referat polityczny, obrazujący genezę sprawy, założenia ideologiczne i formy organizacyjne współdziałania Polsko-Prometeuszowskiego, 1939 r.).

¹⁶ Т. Хоłówко, *Tragedia Gruzji*, „Robotnik” P. 30, № 133 (16 maja 1924), с. 1.

¹⁷ САВ, Од. II Sz. Гł., sygn. I.303.4.5776, k.2 (B. Sen. St. Siedlecki. Referat Szulgina p.t. „Ruch Prometeuszowski” wśród narodów podrosyjskich na emigracji w Polsce, Warszawa, 14.I.1939 r.).

або стане таким самим васалом однієї з цих держав, як, наприклад, Австрія в Німеччині”¹⁸.

Ризький договір 18 березня 1921 р. публіцистами газети „Przymierze” однозначно трактувався як поразка федераційної програми пілсудчиків. Т. Голувко вважав, що Польща не зможе відбутися як суверенна держава без незалежних Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, України й Білорусі. Існування Польської держави він пропонував розглядати в нерозривному зв’язку з іншими народами на постімперському просторі Росії: „Якщо Польща залишиться самотньою, якщо інші держави, що виникли на руїнах царської Росії, не зможуть самоствердитися, то їй чекає сумне майбутнє”¹⁹.

Визнаючи, що федераційна концепція „похована раз і назавжди”²⁰, більшість пілсудчиків на чолі з Ю. Пілсудським підкреслювали тимчасовість рівноваги у відносинах з Радянською Росією й наполягали на постійній бойовій готовності Польщі²¹. Вони не відмовлялися від основних принципів, які становили суть федераційної ідеї. На цій базі формувалася інша концепція, яка пізніше була названа прометеївською й була спрямована на розчленування Радянського Союзу на окремі національні держави.

Відставка Ю. Пілсудського зі всіх державних посад у 1923 р. не означала його відходу від справ зовнішньої і внутрішньої політики. Поселившись у Сулеювку він зосередив свої зусилля на формуванні міжнародного прометеївського руху, як знаряддя в реалізації концепції прометеїзму Польщі. Майже всі лідери національних еміграційних центрів були на особистих аудієнціях в Ю. Пілсудського. Серед них грузини, українці, кримські татари, зокрема їх лідер Джафер Сейдамет²². В Сулеювку Ю. Пілсудський регулярно проводив приватні зустрічі з лідерами Грузинського національного комітету – Ной Рамішвілі, Євген Гегечкорі, Александр Чхеїдзе, які проживали в Парижі. Емігранти з кавказьких республік сподівалися на польську допомогу в їх визвольній боротьбі²³. Увага з боку маршала Ю. Пілсудського до представників народів, що боролися за незалежність, мала для них також велике моральне і політичне значення. Так поступово формувався прометеївський блок народів з колишньої

¹⁸ T. Hołowko, *Skutki pokoju w Rydze*, „Przymierze”, P. 1, № 16 (28 listopada 1920), c. 3.

¹⁹ J. Łojek, *Idea federacyjna Józefa Piłsudskiego*, „Libertas. Kwartalnik Społeczno-Polityczny” 1986 (6), c. 60.

²⁰ W. Wakar, *Miałeś chłopie złoty róg*, „Przymierze”, P. 1, № 11 (24 października 1920), c. 1-2; B. Kutylowski, *Pokój ryski*, „Przymierze”, P. 2, № 14-15 (17 kwietnia 1921), c. 1-3.

²¹ T. Hołowko, *Skarb najwyższy*, „Przymierze”, P. 2, № 8, (27 lutego 1921), c. 1.

²² CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5776, k. 1 (St. Siedlecki. Ruch „Prometejski” wśród narodów podrosyjskich na emigracji w Polsce) [У лівому верхньому кутку печатка генерала Тадеуша Каспжицького].

²³ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), sygn. 6690, k. 208 (KNK. Wytyczne zasadnicze. 14.X.1930 r.).

царської Росії, які в особах їх провідників гуртувалися навколо Ю. Пілсудського і його соратників.

Саме в цей період до активної діяльності був залучений Т. Голувко, який плідно співпрацював з емігрантськими громадськими організаціями. Тогочасний начальник Східного відділу МЗС Польщі – Юліуш Лукасевич через Т. Голувку надавав матеріальну допомогу українським і кавказьким емігрантам. За посередництвом посла Польщі в Парижі налагоджувалася співпраця з туркестанськими емігрантами. Татари Ідель-Уралу (поволзькі татари) й кубанські козаки, опинившись в еміграції, контактували з політичною групою часопису „Przymierze”²⁴. Так під керівництвом Т. Голувки та інших пілсудчиків формувалася об’єднаний міжнародний прометеївський рух.

У 1925 р. активізувалася прометеївська діяльність в еміграційних колах Парижа й Константинополя. Вона відбувалася майже одночасно і, на переконання І. Вершлера, була інспірована Ю. Пілсудським, який перебував у Сулеювку²⁵. За його дорученням на початку 1925 р. до Парижа прибув Т. Голувко, який мав авторитет неперевершеного фахівця у відносинах з емігрантами²⁶. У Парижі він налагодив контакти з представниками української, грузинської, вірменської, татарської й російської еміграції (найбільший інтерес для нього представляли український і грузинський осередки), внаслідок чого виникла домовленість між державними центрами в еміграції.

У Парижі Т. Голувко зустрівся з Симоном Петлюрою. Вони обговорювали питання організації конференції діячів еміграції УНР, що планувалася на першу половину жовтня 1925 р. Під час зустрічі з С. Петлюрою, Т. Голувко намагався переорієнтувати петлюрівську еміграцію на посилення зв’язку з батьківщиною, а також збільшення її впливу на галицьких українців. Для польської сторони це були дуже важливі питання, пов’язані зі збором розвідувальної інформації в УСРР й нейтралізацією антипольської позиції галицьких політиків²⁷.

Переговори, організовані Т. Голувком, з представниками кавказької еміграції в Парижі, також завершилися узгодженням взаємних інтересів. Завдання польських політиків полягало в тому, щоб грузинський меншовицький уряд, який для європейської спільноти залишався символом незалежної Грузії, увійшов до загальнокавказької організації на рівноправних засадах з іншими національними центрами. Ці пропозиції були підтримані грузинськими меншовиками²⁸.

Підсумком діяльності Т. Голувки в Парижі стало створення Клубу „Прометей”, який об’єднав українських, грузинських, азербайджанських, туркестанських,

²⁴ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5561, k. 32 (Stosunki Polsko-Prometeuszowskie..., 1939 r.).

²⁵ I. Werschler, *Z dziejów obozu belwederskiego...*, s. 215.

²⁶ Там же.

²⁷ AAN, Akta Romana Knolla (1917-1930) (ARK), Zespół 1741, sygn. 1573, mf. 1573/2, k. 31zw (Roman Knoll do Pana Naczelnika Wydziału Wschodniego MSZ w Warszawie. 23 lipca 1925 r.).

²⁸ Там же, k. 30-31 (Do Pana Naczelnika WWSch. MSZagr. w Warszawie. 23 lipca 1925 r.).

північнокавказьких, татарських, карельських і фінських (інгерманландських) емігрантів. Ю. Левандовський з цього приводу писав, що ім'я міфічного Прометея – борця за свободу – було співзвучне романтичними повстанськими традиціями, які продовжували жити у польському суспільстві й гармонізували з ідеологічною концепцією Ю. Пілсудського²⁹. Біограф Т. Голувка, І. Вершлер, стверджував, що Т. Голувко виїхав до Польщі 11 грудня 1925 р.³⁰, коли вже було завершено його формування. З документів Відділу II Головного (з 1937 р.) штабу Війська Польського довідуємося, що Клуб „Прометей” був створений у січні 1926 року³¹. Він підпорядковувався одночасно МЗС і ГШ та діяв з відома Ю. Пілсудського³². Однозначно можемо констатувати, що на переломі 1925-1926 рр. завдяки діяльності Т. Голувка був створений Клуб „Прометей” у Парижі.

Т. Голувко також брав активну участь в об'єднанні емігрантів з Кавказу і Закавказзя, які перебували у еміграції, зокрема в Туреччині. Тут завдяки зусиллям Т. Голувка й Тадеуша Шаєтцеля, який був військовим аташе Польщі в Туреччині, 15 липня 1926 р. в Константинополі було створено Комітет незалежності Кавказу (КНК)³³. У склад КНК входили представники Азербайджанського та Грузинського національних центрів і Народної партії горців Кавказу. Вірмени не підтримали цієї ініціативи у зв'язку з їх виразною антитурецькою орієнтацією. Згідно зі статутом КНК мав у Парижі постійне дипломатичне представництво, проводив політико-пропагандистську роботу в еміграції і радянських республіках Кавказу й Закавказзя, звідки походили емігранти. Об'єднання кавказьких народів у спільному антибільшовицькому фронті під керівництвом Польщі, на думку Т. Голувка, мало велике політичне значення³⁴.

Каталізатором об'єднавчих тенденцій серед кавказьких емігрантів виступали поляки, особливо Т. Голувко³⁵. КНК був покликаний формувати основи майбутнього співжиття кавказьких народів в єдиному політичному й економічному організмі. Політична співпраця між поляками та емігрантами полягала в координації діяльності Національних центрів, для яких КНК став виконавчим органом. Польща сприяла, щоби так звана „стара еміграція” налагодила живий контакт

²⁹ J. Lewandowski, *Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej pilsudczyków 1921-1926*, Warszawa 1967, s. 141-142.

³⁰ I. Werschler, *Z dziejów obozu belwederskiego...*, s. 218.

³¹ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5782, k. 660 (Ideologia walki ciemieżonych przez Rosję narodów zjednoczonych w organizacji „Prometeusz”: Azerbejdżan, Don, Gruzja, Idel-Urał, Ingria, Karelia, Komi, Krym, Kubań, Kaukaz Północny, Turkiestan i Ukraina. 1936 r.).

³² Там же, sygn. I.303.4.5708, k.5 (Memoriał Unii Państw Morza Czarnego – złożonego do Pana Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych. 24.XI.1937).

³³ Российский государственный военный архив (РГВА), ф. 461/к, оп. 2, д. 33, л. 9 (Sprawy Rady Trzech i KНК. Bez daty).

³⁴ AAN, MSZ, sygn. 6690, k. 266 (Plan pracy i cele KНК. 23.X.1930 r.).

³⁵ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5782, k. 815 (Pakt Konfederacji Kaukazkiej. Warszawa, 1934).

з молодим поколінням на Кавказі й стала б для нього дороговказом у майбутнє, пробудила живу енергію молоді й скерувала її на здобуття національної незалежності. Створення КНК завершило перший етап польської політики в середовищі кавказької еміграції³⁶.

Т. Голувко наполягав на тому, щоб координація зв'язків з емігрантами в Константинополі залишалася в підпорядкуванні Т. Шаецеля. Тут зосереджувалися розвідувальні осередки багатьох країн, й тому було неможливо приховати прометеївську діяльність. Це могло викликати небажаний міжнародний резонанс зі всіма негативними наслідками для Польщі. На переконання Т. Голувка, досвідчений розвідник Т. Шаецель, зважаючи на його досвід роботи в еміграційних колах, найбільше підходив на цю роль. У випадку відкликання Т. Шаецеля, вважав він, усій кавказькій роботі загрожувала катастрофа. Йому ж Т. Голувко вважав за необхідне передати фінанси й дозволити ними розпоряджатися на власний розсуд. Звіт Т. Голувка й інші документи свідчать про те, що в окреслений період саме він залишався головним координатором прометеївської діяльності³⁷.

Державний переворот, який відбувся в Польщі 12-14 травня 1926 р., призвів до утвердження при владі режиму санації на чолі з Ю. Пілсудським³⁸. Зосередивши у своїх руках ключові посади у Війську польському, він одержав можливість вирішального впливу на зовнішню та внутрішню політику держави, керівництво якими було довірено його найближчим соратникам. Повернувшись до влади, Ю. Пілсудський мав намір утілити в життя концепцію прометеїзму, насамперед за допомогою відновлення польсько-українського військового союзу, основи якого були закладені у Варшавській угоді 1920 р. У зв'язку з цим концепція прометеїзму дістала підтримку з боку державного апарату – ГШ, МЗС, МВС Польщі.

На початку 1927 р. за розпорядженням начальника Східного відділу МЗС Т. Голувка, більшість закордонних польських організацій відновили стосунки з представниками Державного центру УНР, як легітимним державним органом українського народу. З Андрієм Лівіцьким, як з президентом УНР, вели переговори міністр закордонних справ Польщі Август Залеський, заступник міністра Роман Кноль, директор політичного департаменту Ю. Лукасевич, начальник Східного відділу МЗС Станіслав Янковський і Т. Голувко, який став його наступником на цій посаді³⁹. Посередником між урядами Польщі й УНР був український професор і діяч прометеївського руху Роман Смаль-Стоцький, а у військовій співпраці генерал армії УНР – Володимир Сальський. З українців, окрім названих

³⁶ Там же, к. 816 (*Rezultaty polskiej polityki prometeuszowskiej*).

³⁷ Там же, к. 41 (Письмо Гайдара Баммата к Тадеушу Голувко. Константинополь, 4.XI.1926 г.).

³⁸ J. Piotrowski, *Piłsudzczy u władzy*, „Mówią wieki” 2006, № 5 (557), с. 16; A. Ajnenkiel, *Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926-1939*, Warszawa 1980, с. 7.

³⁹ R. Potocki, *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939)*, Lublin 1999, с. 235.

осіб, у переговорах брали участь Микола Ковалевський, Вячеслав Прокопович і Микола Лівичський⁴⁰.

Як наслідок 1 лютого 1927 р. на території Польщі розпочав роботу Генеральний штаб Міністерства військових справ УНР⁴¹. Він позиціонувався як штаб союзницької армії, що тимчасово вимушено перебував на території Польської держави. У зв'язку з цим структури УНР отримували організаційну, технічну й матеріальну допомогу ГШ Польщі.

Окрім того, Т. Голувко був причетний до створення і діяльності майже всіх прометеївських організацій та інститутів, які функціонували в структурі міжнародного прометеївського руху. Академією прометеїзму вважався Східний інститут, який було створено у Варшаві 12 березня 1926 року⁴². Він повинен був стати ідеологічним центром політики прометеїзму, який би продукував найефективніші засоби для прометеївських організацій та пропагандистської діяльності на міжнародній арені. Завданням інституту було також формування молодого покоління прометеївських діячів⁴³. Патронат над СІ було доручено начальникові Східного відділу МЗС Т. Голувці⁴⁴. Розв'язанням складних проблем національної політики Польщі в контексті концепції прометеїзму займався Інститут досліджень національної політики (ІДНП), який відновив свою роботу у Варшаві в 1926 року⁴⁵. Його завданням було дослідження становища національних меншин, теоретичне розв'язання національних проблем непольських народів, що проживали на території Польщі⁴⁶. Т. Голувко був ініціатором створення ІДНП. Важливе місце в структурі прометеївського руху займав Український науковий інститут у Варшаві (УНІ). Українську ініціативу щодо створення інституту підтримала група видатних державних діячів Польщі, серед яких був також Т. Голувко. Можемо лише дивуватися активності, працездатності й різноплановій діяльності Т. Голувка.

⁴⁰ САВ, Од. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5740, k. 101-102 (Odnowienie przymierza na podstawie politycznej i jego historia po roku 1926. Osoby tworzące nową formę współpracy ze strony polskiej i ukraińskiej).

⁴¹ Там же, к. 68 (Generał W. Salskyj. Ukraina. 9.VIII.1938 r.).

⁴² S. Korwin-Pawłowski, *Z Instytutu Wschodniego*, „Wschód-Orient” 1930, P. 1 (№ 1), с. 29-31; I.P. Maj, *Instytut Wschodni w Warszawie – zarys działalności*, „Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki” 2002, P. 11 (№ 1-2), с. 141.

⁴³ САВ, Од. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5406, k. 58-59 (S. Siedlecki. Cel założenia Instytutu Wschodniego).

⁴⁴ J. Gawroński, *Dyplomatyczne węgry*, Warszawa 1965, с. 148-149; I.P. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Warszawa 2007, с. 55.

⁴⁵ W. Bączkowski, *O wschodnich problemach Polski. Wybór pism*, [oprac.] J. Kłoczkowski, P. Kowal, Kraków 2000, с. 88-89.

⁴⁶ M. Kornat, *Sowietologia i studia wschodoznawcze w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Historyczne” 2002, № 140, с. 63-68.

У концентрованому вигляді погляди Т. Голувка з питань національної політики були представлені його промові під час виступу в Сеймі II Речі Посполитої в 1931 року⁴⁷. Т. Голувко, зокрема, на прикладі Віленського, Новогрудського і Польського воєводства визначив орієнтири польської політики на так званих „східних кресах”. Він вважав, що для здобуття великодержавного статусу Польщі необхідно опікуватися національними меншинами. Непольські селяни, на переконання Т. Голувка, мали стати господарями на власній землі й відчувати себе повноправними громадянами Польської держави. Комуністичному експерименту в СРСР, метою якого було створення так званої „радянської людини”, польський ідеолог пропонував протиставити селянина-землевласника⁴⁸.

Найбільших зусиль приклав Т. Голувко для вирішення українського питання, яке найбільш гостро проявилось у неприйнятті галицьких українців польської влади і держави. Задля вирішення цієї проблеми у 1931 р. відбулося декілька таємних зустрічей польських урядовців з лідерами найвпливовішої у Східній Галичині партії – Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО). З польського боку офіційні розмови проводили голова Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББСУ) Т. Голувко і депутат сейму Я. Єнджеєвич. Українців Галичини представляв Михайло Галушинський, який виконував обов’язки голови Української парламентської репрезентації (УПР)⁴⁹. У результаті проведених зустрічей не було досягнуто конкретних домовленостей, але була окреслена перспектива польсько-українського порозуміння. Платформою для майбутнього порозуміння мав стати часопис „Бюлетень Польсько-Український”, ідея створення якого також належала Т. Голувці⁵⁰.

Однак, несподіванкою прозвучала звістка про вбивство Т. Голувка у Трускавці 29 серпня 1931 р. членами Організації українських націоналістів (ОУН). Всю відповідальність за виконаний атентат взяла на себе ОУН, якій для пропаганди своїх ідей у масах були необхідні резонансні події. Тим паче, що вони й так негативно оцінювали діяльність Т. Голувка. Про це свідчили статті в оунівській пресі: „[...] Т. Голувко проводив шкідливу діяльність для ідеї незалежної України. Він був небезпечним тому, що вважався приятелем українського національного руху”⁵¹. А також: „Т. Голувко дезорієнтував польську суспільно-політичну думку й своїми поглядами виводив її з рівноваги”⁵². Серед офіційних мотивів ліквідації

⁴⁷ T. Hołowko, *Myśli wybrane (Z przemówienia ś.p. Tadeusza Hołowki w Sejmie w dn. 9.II.1931 r. w sprawach Kresów)*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, P. 3, № 36 (71), (9 września 1934), c. 1-2.

⁴⁸ Там же.

⁴⁹ „Sprawy Narodowościowe” 1937, P. 11 (№ 4-5), c. 423.

⁵⁰ У графічній інтерпретації структури БПУ, представленій В. Бончковському начальником Е. № 2 напередодні його аудієнції в МВС зазначається, що натхненником часопису був Т. Голувко, а ініціатором і реалізатором ідей В. Бончковський.

⁵¹ „Сурма” 1932, № 10, 11.

⁵² „Мета” 1932, 6 жовтня.

Т. Голувка бойовиками ОУН подавалися неправдиві звинувачення в організації і проведенні кривавої пацифікації українців Галичини влітку й восени 1930 року⁵³. Причетність ОУН до вбивства відомого польського політика не викликало сумніву в широкій громадськості, хоча „самі виконавці атентату – Білас і Данилишин – ані під час слідства, ані під шибенецею про вбивство Т. Голувка не призналися”⁵⁴.

З цього приводу видатний теоретик і організатор прометеївського руху та редактор багатьох прометеївських видань – Влодзімеж Бончковський висловив думку, що вбивство було здійснене радянською агентурою з середовища ОУН⁵⁵. Ця версія не була оригінальною, бо її висунули також співробітники Головного (з 1937 р.) штабу Війська польського, які аналізуючи статті в польських, українських і радянських газетах, робили висновки, що: 1) українські діячі в інтересах своєї національної справи не могли бути ані ініціаторами, ані виконавцями вбивства Т. Голувка; 2) реалізація атентату була вигідна більшовикам і здійснена ними⁵⁶. Участь радянських спецслужб у вбивстві Т. Голувка була для них поза всяким сумнівом. Зрозумілим було й те, що політика маршала Ю. Пілсудського, яка опиралася на сепаратизмі народів Радянського Союзу, становила небезпеку для територіальної цілісності СРСР. У цьому контексті потенційну загрозу представляли особистості, які, залишаючись безпартійними, користувалися авторитетом у суспільстві й були символами національної незалежності. Вони становили справжню небезпеку для сталінського режиму, їх найбільше боялися, й тому вони були приречені⁵⁷. Констатуємо, що в 1931 р. через вбивство Т. Голувка прометеївський рух зазнав непоправної втрати.

Таким чином, у 1923-1926 рр. у період вимушеного відходу Ю. Пілсудського від влади відбулося організаційне становлення міжнародного прометеївського руху під егідою Польщі. Позбавлені підтримки влади, його найближчі соратники в МЗС, а найбільше, Т. Голувко проводив активну роботу серед емігрантів, в результаті якої був створений єдиний прометеївський фронт народів. Його структурними елементами стали Клуб „Прометей” в Парижі й Комітет незалежності Кавказу в Константинополі.

Отже, як свідчать матеріали дослідження, головна роль в організації міжнародного прометеївського руху під егідою Польщі належить Т. Голувці, який діяв за дорученням маршала Ю. Пілсудського. Т. Голувко протягом 1920-1931 рр. твердо і послідовно реалізовував концепцію прометеїзму у внутрішній і зовнішній політиці держави, спрямовану на розчленування Радянського Союзу на

⁵³ Цит. за: П. Мірчук, *Нарис історії ОУН*, Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк 1968, с. 272.

⁵⁴ Цит. за: М. Посівнич, *Білас і Данилишин. Життя на тлі історії ОУН*, Львів 2009, с. 55.

⁵⁵ В. Бончковський, *Українська справа*, „Простір свободи. Україна на шпальтах паризької «Культури»”, Київ 2005, с. 119-149.

⁵⁶ SAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5549, k. 17 (Zabójstwo ś.p. Tadeusza Hołównki. Poszukiwanie inicjatorów i sprawców zbrodni truskawieckiej na podstawie wiadomości prasowych).

⁵⁷ Там же, к. 22.

окремі національні республіки з перспективою їх об'єднання у федерацію з Польщею. Це проявилось у створенні та діяльності різноманітних прометеївських організацій та інститутів, зокрема, редакції газети „Przymierze”, „Союзу зближення відроджених народів”, Клубу „Прометей”, Комітету незалежності Кавказу в Константинополі, Інституту досліджень національної політики, Східного інституту та Українського наукового інституту у Варшаві. Погляди Т. Голувка щодо державної асиміляції слов'янських меншин знайшли практичну реалізацію в політиці нормалізації польсько-українських відносин у Галичині. Однак, втілення їх в життя було перервано трагічною загибеллю Т. Голувка в 1931 р.

Bibliography

Archival marterials

Archiwum Akt Nowych

Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 6690

Akta Romana Knolla (1917-1930), Zespół 1741, sygn. 1573, mf. 1573/2

Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Głównego, sygn.: I.303.4.5406, I.303.4.5477, I.303.4.5549, I.303.4.5561, I.303.4.5708, I.303.4.5740, I.303.4.5776, I.303.4.5782

Rosyjskijj hosudarstvennyj voennyj archyv, f. 461/k, op. 2, d. 33

Newspapers

Hołówko T., *Co dały wiece w Filharmonii?*, „Widnokrąg” 1916, № 13

Hołówko T., *Myśli wybrane (Z przemówienia ś.p. Tadeusza Hołówki w Sejmie w dn. 9.II.1931 r. w sprawach Kresów)*, „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, P. 3, № 36 (71), (9 września 1934)

Hołówko T., *Nieśmiertelny czar*, „Widnokrąg” 1916, № 14

Hołówko T., *Skarb najwyzszy*, „Przymierze”, P. 2, № 8, (27 lutego 1921)

Hołówko T., *Skutki pokoju w Rydze*, „Przymierze”, P. 1, № 16 (28 listopada 1920)

Hołówko T., *Tragedia Gruzji*, „Robotnik”, P. 30, № 133 (16 maja 1924)

Hołówko T., *W przededniu powstania państwa polskiego*, „Widnokrąg” 1916, № 16

Hołówko T., *Zadania i prawa demokracji polskiej*, „Widnokrąg” 1916, № 17

Korwin-Pawłowski S., *Z Instytutu Wschodniego*, „Wschód-Orient” 1930, P. 1 (№ 1)

Kutyłowski B., *Pokój ryski*, „Przymierze”, P. 2, № 14-15 (17 kwietnia 1921)

„Sprawy Narodowościowe” 1937, P. 11 (№ 4-5)

Wakar W., *Miałeś chłopie złoty róg*, „Przymierze”, P. 1, № 11 (24 października 1920)

Wakar W., *Przymierze*, „Przymierze”, P. 1, № 1 (15 sierpnia 1920)

Wakar W., *Ratowanie państwa*, „Przymierze”, P. 1, № 3 (29 sierpnia 1920)

„Meta” 1932 (6 żowtnia)

„Surma” 1932, №10

„Surma” 1932, № 11

Literature

- Ajnenkiel A., *Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926-1939*, Warszawa 1980
- Bączkowski W., *O wschodnich problemach Polski, Wybór pism*, [oprac.] J. Kłoczkowski, P. Kowal, Kraków 2000
- Bonchkovsky V., *Ukrayinska sprava, „Prostir svobodi. Ukrayina na shpaltakh parizkoyi «Kulturi»*”, Kiyiv 2005
- Gawroński J., *Dyplomatyczne wagary*, Warszawa 1965
- Kornat M., *Sowietologia i studia wschodoznawcze w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Historyczne” 2002, № 140
- Lewandowski J., *Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej piłsudczyków 1921-1926*, Warszawa 1967
- Lewandowski J., „*Prometeizm*” – koncepcja polityki wschodniej piłsudczyzny (Część 1), „Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej (seria historyczna)” 1958, № 2
- Łojek J., *Idea federacyjna Józefa Piłsudskiego*, „Libertas. Kwartalnik Społeczno-Polityczny” 1986 (6)
- Maj I.P., *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Warszawa 2007
- Maj I.P., *Instytut Wschodni w Warszawie – zarys działalności*, „Analecta. Studia i materiały z dziejów nauki” 2002, P. 11 (№ 1-2)
- Mikulicz S., *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971
- Mirchuk P., *Naris istoriyi OUN*, Myunkhen-London-Nyu-York 1968
- Piotrowski J., *Piłsudzczy u władzy*, „Mówią wieki” 2006, № 5 (557)
- Posivnich M., *Bilas i Danilishin. Żittya na tli istoriyi OUN*, Lviv 2009
- Potocki R., *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939)*, Lublin 1999
- Werschler I., *Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołówko życie i działalność*, Warszawa 1984

Summary

Promethean activities of Tadeusz Hołówko in in the Years 1916-1931

The article analyzes the political activity of Tadeusz Hołówko, aimed at organizing an international Promethean movement under Polish leadership. This movement developed in accordance with the Polish concept of Prometheism, aimed at breaking up the Soviet Union into separate nation states and uniting them with Poland on the basis of a federation. T. Hołówko became known as a skillful organizer of emigrants from Russia, forced to stay in Warsaw, Paris, Constantinople, etc. and acted on the orders of Józef Piłsudski. Thanks

to his activities, the first Promethean organization was created on the basis of the newspaper „Przymierze” – „Związek Zbliżenia Narodów Odrodzonych”. T. Hołówko organized the Club „Promethean” in Paris, which promoted the concept of Prometheism on the international stage. Together with Tadeusz Shaetzel, he founded the “Caucasus Independence Committee”, which united anti-Soviet emigrants from Transcaucasia in Constantinople. T. Hołówko participated in the creation and activities of the Institute for National Policy Research, the Eastern Institute, and the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw – institutions that ensured the implementation of the Promethean concept. Thus, the text of the article, based on archival documents, convincingly proves that the greatest merits in organizing the international Promethean movement belong to T. Hołówko. T. Hołówko’s premature death in 1931 caused an irreversible loss for the entire Promethean movement.